RNI No. : DELSAN/2011/38660 ISSN 2321-4937 DL(E)-20/5534/2018-20
Approved Journal by UGC - No 40484
सत्यमेव जयते

|| ओ३म् ||
प्राय: कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्य:
पतन्नपि।
तथा पतत्यनार्यस्तु
मृत्पिण्डपतनं तथा। ॥४॥
लभेत सिकतासु तैलमपि यत्नत: पीडयन्
पिबेच्च मृगतृष्णिकासु सलिलं पिपासार्दित:।
कदाचिदपि पर्यटञ्छशविषाणमासादयेत्
न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत्॥५॥
(नीतिशतकम्)

संस्कृत – संवादः

पाक्षिकं समाचारपत्रम्

संपादकीयकार्यालयः ए-२/१२, वजीराबाद मार्गः, भजनपुरा, देहली-११००५३, दूरभाष: ९३११०८६७५१
ई-मेल: sanskritsamvad@gmail.com वेबसाइट: www.sanskritsamvad.com मूल्यम्-रू. ५/-

|| ओ३म् ||
व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं
समुज्जृम्भते,
छेत्तुं वज्रमणीं शिरीषकुसुमप्रान्तेन
सन्नह्यति।
माधुर्यं मधुबिन्दुना रचयितुं क्षारामुधेरीहते
नेतुं वाञ्छति य:
खलान्पथि सतां सूक्तै:
सुधास्यन्दिभि:॥६॥
(नीतिशतकम्)

वर्षम्-८ अंक:-२० (१८८) १६ अप्रैल: २०१९ त: ३० अप्रैलमास: २०१९ पर्यन्तम् विक्रमसंवत्-२०७६ सृष्टिसंवत्-१,९६,०८,५३,११७ पृष्ठम्-८

वर्तमानपरिप्रेक्ष्ये श्रीमद्भगवतगीतायाः व्यावहारिकी उपयोगिता

-डॉ. कामनाविमलशर्मा

नवदेहली: वैश्विकस्तरेभारतीयज्ञानसम्प्रदाय:महत्त्वंप्रस्थापयितुंवृहत्तर-वैदिक-अध्ययन-परिषदा (वेव्स) वर्षे:ऽस्मिन्समायोजितायांपरिचर्चा- श्रृंखलायांप्रथमावेदीयपरिचर्चासम्पन्नाश्रीमहाविद्यालये- अभवत्, द्वितीयाश्चअप्नानसमसामयिकीपरिचर्चासमापनस्य सर्वविषयोचितम्देवांके- श्रीमद्भगवतगीतायाः व्यावहारिकीउपयोगितावर्तमानापेक्षा:इतिविषयमधि- पूर्वदिल्लीविश्वविद्यालयस्यवडारी- परिसरेस्थितेगांधीभवनस्यसभागारेसमायोजिता।

कार्यक्रमस्यास्यसंचालनंदिल्लीविश्वविद्यालयस्यसंस्कृत-विभागस्यएसोसिएटप्रोफेसरडॉ. रणजीतबेहेरामहोदयेनकृतम्। प्रो. भूदेवशर्मा, संस्थापकाध्यक्ष:, वेव्स (अमेरिका) अस्यायोजनस्य अध्यक्षपदमलंकृतवान्। अमरीकादेशस्यओहायोविश्वविद्यालयस्य- इंजीनियरिंगसंकायस्यप्रो. शिवचतुर्वेदीकार्यक्रमस्यमुख्यवक्तारूपेणविराजित:। परिचर्चाया:मुख्यवक्ता: - सुप्रसिद्धवेदविदुषी, दिल्लीविश्वविद्यालयस्यमैत्रेयीमहाविद्यालयस्यपूर्वाचार्याडॉ.शशितिवारीमहोदया; नेपालदेशत:समागत:संहिताशास्त्रीउपाधिनासम्मानित:डॉ. अर्जुनप्रसादबस्तोलामहोदय:, दिल्लीविश्वविद्यालयस्यसंस्कृतविभागस्यपूर्वाध्यक्ष: गाँधीभवनस्यनिदेशकश्चडॉ. रमेशभारद्वाजमहोदय:, दिल्लीविश्वविद्यालयस्यसंस्कृतविभागस्यैवएसोसिएटप्रोफेसरडॉ. भारतेन्दुपाण्डेयमहोदय:, दिल्लीविश्वविद्यालयस्यलक्ष्मीबाईमहाविद्यालयस्यसंस्कृतविभागस्यपूर्वाचार्याडॉ. धर्मशर्मा, डॉ. राजेन्द्रकुमारपांडे, लेखक:पूर्वअपरपुलिस, गाजियाबाद: चावर्तन्त।

स्वागतस्वरस्परार्थसर्वप्रथमंश्रीपरमानन्दमहोदयेनवैदिकमंगलाचरणंकृतम्, गाँधीमहोदयस्यप्रतिमांप्रतिपुष्पार्पणंकृतम्अतिथिभि:, तदनन्तरमतिथीनाञ्चस्वागतंडॉ. रणजीतबेहेरामहोदयेनपुष्पमालाभि: चअभिहितम्।

विषयप्रवर्तनस्वरेडॉ.शशितिवारीमहोदययागीतायांवर्णितस्यधर्मशब्दस्यतात्विकव्याख्याअपेक्षिता वर्तमानयुगे- इतिउद्घोषितम्। तदनन्तरं, सभायांमुख्यवक्तारूपेणविराजितेनप्रो. शिवचतुर्वेदीमहोदयेनगीतायांवर्णितानांपारिभाषिकशब्दानां-विषाद:, सङ्ग-असङ्ग-कुसङ्ग-सत्सङ्ग:, विद्या-अविद्या, इत्यादीनांवैज्ञानिकव्यावहारिकश्चचिन्तनंप्रस्तुतम्। वैज्ञानिकै: वेदगीतास्वअवगमेवज्ञातव्येइत्युद्घोषितम्महोदयेन। स्वधर्मेमहोदय: रोबर्टओपेनहीमर, रोबर्टमिलर,

शेषभाग:द्वितीयपृष्ठे

परशुरामविक्रममिति संस्कृतमहाकाव्यस्य अर्वाचीनसंस्कृताङ्कस्य च लोकार्पणम्

नवदेहली। प्रो.सुधीकान्तभारद्वाज 'कल्प' विरचितस्य परशुरामविक्रममिति संस्कृतमहाकाव्यस्य लोकार्पणं देववाणी-परिषदस्तत्त्वावधाने षट्सप्तत्युत्तरद्विसहस्रतमे विक्रमाब्दे तदनुसारं एकोनविंशत्युत्तरद्विसहस्रतमे ख्रिष्टाब्दे, अप्रैलमासस्य पञ्चदशतारिकायां मुख्यातिथिभि: राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य कुलपतिपदमलंकुर्वाणै: प्रो.परमेश्वरनारायणशास्त्रिमहाभागै: राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य सभागारे लोकार्पणं कृतम्। अस्य समारोहस्याध्यक्षता परिषदध्यक्षै:

पद्मश्रीविभूषितै: डा.रमाकान्तशुक्लमहाभागैर्निव्यूढा।

ग्रन्थप्रणेतृभि: प्रो.सुधीकान्तभारद्वाजमहोदयैर्महाकाव्यस्य परिचयो दत्त:। तैरुक्तं यत्काव्यमिदं एकविंशतिसर्गात्मकमस्ति। संक्षेपेण परशुरामस्यैकविंशतियुद्धै: संबद्धो। परशुरामो भारतीयपरम्परायां विष्णोरवतारेषु विशिष्टं स्थानं भजते। भारतवर्षस्यैकराष्ट्ररूपेण संस्थापना तेनैव कृता। तेनैकविंशतिवारं युद्धं कृत्वा दुष्टशासकानां संहारो लोकोपकारायैव कृतो न स्वात्मवैमनस्येन। तैरिदमपि सूचितं यदस्मिन् काव्ये परम्पराया निर्वाह: पूर्णतया कृत:। केवलं घटनानामैतिहासिकपूर्णसंयोजनायैव कल्पनाया आश्रयो गृहीत:। अत्र परशुरामरूपेण विष्णोरवतारेण सह पद्मेश्वरीरूपेण लक्ष्म्या अवतारोऽपि कल्पित:। यदा विष्णोरवतारेऽत्र ब्रह्मचारिरूपेण वर्तते तदा तस्य सहचार्या लक्ष्म्या अवतारोऽपि ब्रह्मचारिणीरूपेण वर्तते।

मुख्यातिथिभि: प्रो. परमेश्वरनारायणशास्त्रिमहाभागैरेवं: प्रशंसितं

यदाधुनिककालेऽपि संस्कृतभाषायां महाकाव्यलेखनस्य परम्परा सुतरां जीवति। यदान्यासु भाषासु महाकाव्यलेखनस्य परम्परा लुप्तप्रायाऽन्यैयवी वा विद्यते, संस्कृतभाषायां महाकाव्यानि साम्प्रतमपि विरच्यन्त इति महदाश्चर्यजनकमस्ति। तै: परशुरामविक्रममहाकाव्यस्य कौतूहलकारकेषु प्रासंगिकतया: टिप्पण्य: कृता:।

डा. रमाकान्तशुक्लमहाभागैरध्यक्षीये भाषणे स्पष्टीकृतं यत्काव्येऽस्मिन् लक्ष्म्या अवताररूपेण पद्मेश्वरीपात्रस्य कल्पना सर्वथैवौचित्यपूर्णास्ति यत: नारीं विना पुरुषस्य समग्रतास्ति। लक्ष्मीनिर्मितो:

शेषभाग:द्वितीयपृष्ठे

महामहिमराष्ट्रपतिमहोदयेन पुरस्कृता विद्वांसो राष्ट्रपतिभवने सत्कृताः

नवदेहली। भारतस्य उपराष्ट्रपतिमहोदयेन एस.वैंकय्यानायडुना वर्ष 2016-17-18 संस्कृत-पालि-प्राकृत-अरबी-फारसी-कन्नड-तेलगू-मलयालम भाषाणां 104 विद्वदन्ना: सम्मानित:। विदितोऽस्ति यत् मानवसंसाधनविकासमंत्रालय: प्रतिवर्षं पञ्चदश संस्कृतविद्वांस एवं अन्या: भाषाया: विद्वान्सं राष्ट्रपति सम्मानप्रमाणपत्रमेवं बादरायणव्याससम्मानं प्रदीयते। अस्य घोषणा राष्ट्रपति प्रतिवर्षं स्वतंत्रतादिवस्य पूर्व संध्यायां करोति।

प्रथमपृष्ठस्य शेषभागः परशुरामविक्रममिति संस्कृतमहाकाव्यस्य.....

सज्जनतत्वविलसति। अवसरकल्पेऽपि स शक्तिः सूक्ष्मरूपेण विष्णुना सहैव विद्यते। तिरिदमपि स्पष्टीकृतं परशुरामस्य क्षत्रियैः सह युद्धं कदापि जातिवादविरुद्ध नासीत्। परशुरामस्य विरोधस्तु भ्रष्टशासकैः सहासीत् ये राजधर्मं विहाय प्रजां संत्रासयन्ति स्म। आधुनिके युगेऽपि भ्रष्टशासकवर्गस्य विरोधी प्रजाभिरिष्यते। डा. शुक्लेन महाकाव्यप्रणयनार्थमाचार्यभावात्रातः किञ्च हिन्द्यनुवादार्थं डा. श्रीमती कौशल्याभ्रातृजमहोदया समभिनन्दिताम्।

अस्मिन्नवसरे 'अर्वाचीनसंस्कृतम्' इत्यस्य पत्रस्य वर्तमानाङ्कस्यापि (41/2) मुखपृष्ठविमोचनमपि तैरेवार्पणं कृतम्। अस्य पत्रस्य दीर्घकालीननिरन्तरप्रकाशनाय

ऐक्यवाणीपरिषदः भूयसी प्रशंसा कृता। तैलोक्याङ्क: स्वहस्ताक्षरैर्विभूष्य परिचयसंरक्षिकार्यै

प्रथमपृष्ठस्य शेषभागः

वर्तमानपरिप्रेक्ष्ये श्रीमद्भगवतगीतायाः व्यावहारिकीऽपयोगिता

रिचर्डआल्बर्ट, डॉकॉर्नेवीलिमप्रभृतिविद्वांसैकेगुणीतायाःप्रभावमपिरेखांकितवान्।

नेपालदेशतःसमागतःसंहिताशास्त्रीडॉअर्जुनप्रसादबस्तोलामहोदयःस्ववक्तव्येवेद-उपनिषदित्यादिनांसारं गीताइतिकथितम्। कृष्णस्ययोगे बाररूपमेवउपासनीयं, दुष्कर्मीणत्यक्त्वानुकर्माण्येवआचरणीयानि-इति। डॉभारतेन्दुपाण्डेयः सर्वेशास्त्रेषुगीतासर्वाधिकव्यावहारिक-कार्यात्मक-पूर्णसपरिपूर्ण-कर्मप्रधान-आचारशास्त्रमितिरसीकृतम्

वर्तमानसमयेकर्तव्याकर्तव्यविषयेगीतासर्वसहायिकावर्तते। गीताएवमहात्मनांधीमहोदयस्यप्रश्नानांसमाधानंकृत्वा, तद्विचारतःआचारस्यमार्गउपदिशति। डॉ.धर्मेन्द्रशर्ममहोदयेनगीतायाः ज्ञानंसार्वकालिक-सार्वभौमिक-सार्वजनिकइत्यादिदृष्टिपरिपुष्टंवा कर्म-भक्ति-ज्ञान-योगत्रयेणवर्तमानयुगस्यतापत्रयस्यशमनंसम्भवम्। तत्पश्चात्, डॉ. राजेन्द्रकुमारपाण्डेमहोदयेनगीतायाः दृष्टयावर्तमान- राष्ट्र-समाज-राष्ट्रवाद-संकल्पनाः परिभाषिताः। कः देवःपूजनीयः, कथंच, इत्यादिप्रश्नानांगीतोपदेशेनसमाधानं, अवसादंदूरीकरणेगीताएवसमर्थाइत्युक्तम्।

डॉ. रमेशभारद्वाजमहोदयः गीतासमन्वितचिन्तनसम्पन्नः समावर्तनम्, गीतैवकृतेऽस्मिन्कालेधर्मस्तितिस्वीकृतवान्। परंतुवर्तमानसमयेआवश्यकमितियद्गीताआजीविकार्जनेअपिमहायिकाभवेत्। कार्यक्रमेसमुपस्थितः 'मोहनगीता' रचनाकारःपद्मश्रीपुरस्कारेणसम्मानितः प्रो. हनीफखानशास्त्रीमहोदयः गीताकुरानयोःसाम्यंप्रदर्शयसर्वधर्मसमभावंअनिवार्यम् इतिकथितम्। परिचर्चायांअन्तिमसत्रेडॉ. चादभारद्वाज-डॉ.आर.एस.कौशल-डॉ.विद्यासागरवर्मा-शोधछात्रसुनीतकुमारइत्यादिभिः गीतायाःव्यावहारिकतापुनःप्रतिपादिता।

अध्यक्षीयवक्तव्येडॉ. भूदेवशर्ममहोदयःउक्तवान्गीताप्रत्येक जनस्यप्रश्नसमाधानंकरोति, पत्रसर्वेजनाःस्वप्रश्नानां-समाधानंप्राप्तुंसमर्थाः। गीतायाः

उपसंहारवक्तव्यमध्येकार्यक्रम-अध्यक्षमहोदयस्यसंदेशः। कार्यक्रमस्यसमापनसत्रेडॉ. अपर्णाधीर, सचिवा-वेदा (भारत) सर्वेभ्यःधन्यवादःअर्पितः। कार्यक्रमस्यदृश्यांकनंडॉ. अपर्णाधीर, सचिवा, वेदाद्वाराकृतम्।

ओ३म्

भारत में बीसे सम्प्रदायों की निष्पक्ष व तार्किक समीक्षा के लिए उत्तम कागज, मनमोहक जिल्द एवं सुन्दर आकर्षक मुद्रण (द्वितीय संस्करण से मिलान कर शुद्ध प्रामाणिक संस्करण)

ग्रन्थ की प्रकाशार्थ

सत्यार्थ प्रकाश

ग्रन्थ की प्रकाशार्थ

● प्रचार संस्करण (अजिल्द) 23×36-16	मुद्रित मूल्य 50 रु. प्रचारार्थ 30 रु.	प्रचारार्थ मूल्य पर कोई कमीशन नहीं
● विशेष संस्करण (सजिल्द) 23×36-16	मुद्रित मूल्य 80 रु. प्रचारार्थ 50 रु.	
● स्थूलाक्षर सजिल्द 20×30-8	मुद्रित मूल्य 150 रु.	प्रत्येक प्रति पर 20% कमीशन

10 या 10 से अधिक प्रतियाँ लेने पर विशेष अतिरिक्त कमीशन

कृपया, एक बार सेवा का अवसर अवश्य दें और महर्षि दयानन्द की अनुपम कृति सत्यार्थ प्रकाश के प्रचार प्रसार में सहभागी बनें

आर्ष साहित्य प्रचार ट्रस्ट
427, मन्दिर वाली गली, नया बांस, दिल्ली-6
Ph. 011-43780191, 9868422770
E-mail: aspt.india@gmail.com

"तीर्थंकर-ऋषभदेवस्य शिक्षाः" विषये विद्वत्संगोष्ठी

नवदेहली। श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठस्य जैनदर्शनविभागे तीर्थंकर ऋषभदेवस्य जन्म कल्याणकमेकं विद्वत् संगोष्ठी रूपे अभवत्। 'तीर्थंकरऋषभदेवस्य शिक्षा' अस्मिन् विषयाधारित संगोष्ठ्यां जैनदर्शनस्य अनेकानेक छात्राः उत्साहेन् भागं गृहीतवन्तः संगोष्ठ्याः शुभारम्भे

शास्त्रीद्वितीयवर्षस्य छात्र हिमांशुजैन मंगलाचरणं कृत्वा यद् कालानां वर्णनं कृत्वा उक्तवान यत् ऋषभपुत्र भरतस्य नाम्नोपरि भारतस्य नामोऽस्ति।

शास्त्रीप्रथमवर्षस्य छात्रा कीर्तिसिनलनकालः ऋषभदेवस्य जीवने प्रकाशं दत्तवति। विभागाध्यक्ष अनेकान्तजैनः उक्तवान यत् विगत् बहुवर्षादारभ्य जैनदर्शनविभागः तीर्थंकरऋषभदेव संगोष्ठ्याः आयोजनं करोति स्म। ते इदानीमेव युवाराष्ट्रपति पुरस्कारेण सम्मानित युवा मनीषि डॉ. योगेशजैन लाडनूं एवं डॉ. सुमतजैन उदयपुरस्य जैनदर्शनविभागे स्वागतं कृतवन्तः एवं ऋषभदेवस्य शिक्षाविषये उक्तवान् यत्।

"आत्मा सो परमात्मा" एव तेषां वृहद् शिक्षा अस्ति।

मुख्यवक्तारूपे योगेशजैन उक्तवान यत् ऋषभदेवं चतुर आयामे ज्ञातुं शक्नुमः (1) पुत्ररूपे (2) पितारूपे (3) राजारूपे (4) दीक्षारूपे। द्वितीयमुख्यवक्तारूपे सुमतजैनः प्राकृतसाहित्ये वर्णित ऋषभदेवस्य शिक्षायां प्रकाशं दत्तवान। अध्यक्षीय उद्बोधने प्रो. वीरसागरजैनः उक्तवान यत् जीवनकाव्यां यदी कुत्रापि देव शब्दः दृश्यते तर्हि अवगच्छतु सः ऋषभदेवोऽस्ति। एवं सूत्रे उमास्वामी रूपे समन्तभद्रस्वामी। धन्यवादज्ञापनसमये डॉ. कुलदीपः उक्तवान यत् अस्मान् ऋषभदेवस्य शिक्षा सर्वत्र प्रचार प्रसारः करणीयः।

संस्कृतवाङ्मये नीतितत्वविमर्शः

इत्येव विषयमधिकृत्य लखनऊ-विश्वविद्यालयस्य 'संस्कृत-तथा-प्राकृतभाषा-विभागः',उत्तर-प्रदेश-उच्चशिक्षा-विभागस्य सहयोगेन 16-17 मार्च-दिनाङ्कयोः राष्ट्रियं संगोष्ठी समायोजयत्?। प्रमुखवक्ता सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्व-विद्यालयस्य पूर्वकुलपतिः प्रो.अभिराज-राजेन्द्र-मिश्रः प्रोक्तवान्? यद्? वैदिकसंस्कृत्यां स्वधर्मपालनमेव भवितुमर्हति 'नीतिः'। अतएव पुरुषार्थचतुष्टये आद्यः भवति धर्मः। ज्येष्ठः-प्राध्यापकः

कृष्णकुमारमिश्रः अवदत्? यद्? विद्वान्? ईश्वरः, शासनाधिकारी राजा मठेश्वरश्चैव अपराधञ्च अकीर्तेन न विस्मरेयुः इत्यर्थे महत्वं भजते नीतिः। तथैव, 'नीतिग्रन्थ-पठनात् समाचारैः व्यक्तिः जीवनसाफल्यमधिगच्छति' इति अकथयत्?। संगोष्ठ्याः अध्यक्षः लखनऊ-विश्वविद्यालयस्य कुलपतिः प्रो. सुरेन्द्रप्रतापसिंहः समुद्बोधयत्? यत्?, 'संस्कृतलेखकाः, नीतिवाक्यानि च अस्माकं चिर-प्रेरणा स्रोतांसि भवन्ति'। एवमेव नीतिं प्रसारयन्ती संस्कृतभाषा सर्वत्र अविवेकमपसारयति। राजनीति पठतन्? संस्कृतग्रन्थाः पंचतन्त्रमिति विश्वविख्यातः कथितं।' प्रसङ्गेऽस्मिन्? समायोजितायां काव्यसंध्यायां, प्रो.अभिराज-राजेन्द्र-मिश्र, डा.रामविनय-सिंह, प्रो.रामसुमेरयादव, डा.प्रमोदभारतीय, डा.कमलाकिशोर, डा.प्रयागनारायण, डा.अरुणकुमार निषाद प्रभृतयः स्वकविताः प्रस्तुतवन्तः। डा.अरुणकुमारनिषादस्य 'आधुनिक संस्कृत साहित्य की महिला रचनाधर्मिता' नामकस्य पुस्तकस्य विमोचनमपि संजातम्?।